

Mikä on dispositiivi?

■ MATTI PELTONEN

Giorgio Agamben: *Was ist ein Dispositif?* Diaphanes 2008.

Giorgio Agambenin pieni, alun perin italiantielinen esse on tulkinna Michel Foucault'n keskeisestä dispositiivin (*dispositif*) käsitteestä. Esse on mielenkiintoinen, koska ranskalaisen ajattelijan tuotannon keskeisestä jäsentävästä käsitteestä on kirjoitettu niin vähän. Agambenin tulkinnassa Foucault'n käsitteestä kuitenkin liukenee pois olennaisia kerroksia, esimerkiksi käsitteen heterogeenisuus ja historiallisuus, ja lukijan pohdittavaksi jää lopulta italialaisen filosofin välittely teknologian ja teknologiauskon hegemoniasta nyky-yhteiskunnassa.

Agamben lähtee liikkeelle useimpien Foucault-harrastajien hyvin tuntemasta haastattelusta vuodelta 1977 ”The Confession of the Flesh”.¹ Siinä Foucault määrittelee dispositiivin kolmesta suunnasta. Ensinnä se on diskursiivinen ja ei-diskursiivinen (”sanotun ja sanomatta jääneen”) heterogeeninen kokonaisuus. Useimmiten dispositiivin heterogeenisuus taipuu hänen määritelmässään diskursiivien ja käytäntöjen muodostamaksi kokonaisuudeksi. Käytännöt eivät tässä yhteydessä ole diskursiivisia käy-

täntöjä, vaan ei-diskursiivisia elementtejä.² Toiseksi dispositiivissa on kyse historiallisesta, periaatteesta muuttuvasta, mutta hetkeksi vakiintuneesta suhteesta diskursiivien ja käytäntöjen välillä. Diskursiivien ja käytäntöjen suhde oli Foucault'lle empiirinen eli ”positiivinen” kysymys. Siksi hän aiemmin 1960-luvulla yrittikin dispositiivin asemesta ottaa käyttöön samassa merkityksessä termiä positiviteetti (*positivité*) ja hauskuutti kuulijoitaan määrittelemällä itsensä ”huolettomaksi positivistiksi”. Kolmanneksi Foucault satoi dispositiivin yhteiskunnan kokonaistilanteeseen esittämällä, että dispositiivi on yritys ratkaista jokin keskeinen ongelma. Tämä oli sen strateginen funktio.³

Positiviteetti-termi viilaa usein teoksissa *Tiedon arkeologia* (1969, suom. 2005) ja *Les Mots et les choses* (1966). Se on tuottanut vuosikymmenten mittaan paljon harmaita hiuksia Foucault'n termejä pähkäileville teoreetikoille. Ennen positiviteettia Foucault puhui esimerkiksi 1960-luvun alun teoksiansa ensimmäisissä painoksissa tutkimuskohteestaan monista erilaisista elementeistä koostuvana ”rakenteellisenä kokonaisuutena”. Tämä määritelmä viilaa teoksissa *Folie et deraison* (1961) ja *Naissance de la clinique* (1963). Fou-

2 Foucault käytti erityisesti teoksessaan *Tiedon arkeologia* (1969, suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino 2005) termiä ”diskursiiviset käytännöt”. Myöhemmin tämä sekaannuksia aiheuttanut termi jäi hänellä pois aktiivisesta käytöstä.

3 Dispositiivista laajemmin artikkelissani Matti Peltonen: From discourse to dispositif : Michel Foucault's two histories. *Historical reflections/ Réflexions historiques* 30: 2, 2004, 205–219.

cault luopui kuitenkin 1960-luvun puolivälistä rakenteeseen viittaa vasta ilmaisusta, koska ei halunnut samastua strukturalismiin. Dispositiivi ilmaantui Foucaultin teksteihin 1970-luvun alussa.⁴

Agamben lainaa esseessään Foucault'n edellämaittua haastattelua poimien osia kahdesta eri vastauksesta haastattelijoiden kysymyksiin (mainitsematta poimintansa hajonnasta lukijalle). Esille nousevat dispositiivin heterogeenisuus ja sen strateginen merkitys. Sen sijaan Agamben torjuu Foucault'n ajattelun historiallisen luonteen mainitsematta sitä lainkaan. Se ei filosofia kiinnosta, vaikka hän omassa esityksessään liikkuu jopa tuhannen vuoden mittaisella aikajanelalla.

Seuraavassa vaiheessa Giorgio Agamben hakee dispositiivi-termin etymologiaa juuria. Niitä löytyykin hänen tulkintansa mukaan sekä nuorelta Hegeliltä (edellä viitattu *positivité*-termi) että vanhoilta kirkkoisiltä (dispositiivin taustalla mahdollisesti luuraava *dispositio*). Agambenia kiinnostaa kovasti dispositiivin arkaaiset teologiset sävyt ja saamme ilmeisesti lähiaikoina luettavaksi laajemman esityksen keskiaikaisesta teologisesta ajattelusta ja sen merkityksestä nykyajan ihmisen arkielämälle.⁵

Kolmas Agambenin löytämä ”juuri” Foucault'n dispositiiville

4 Dispositiivi ilmaantuu Foucault'n 1973–1974 pitämään luentosarjaan psykiatrisesta vallasta hänen alkaessaan suunnitella jatkoa väitöskirjalleen. Michel Foucault: *Psychiatric Power. Lectures at the Collège de France 1973–74*. Houndmills: Palgrave 2006.

5 Agambenin saksalainen kustantajan ennakoit teoksen *Das Reich und die Herrlichkeit* ilmestylvän tammikuussa 2009.

1 Michel Foucault: *Power / Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972–1977, toim. Colin Gordon*, New York: Pantheon Books 1980, 194–228. Tässä käännöksessä dispositiivista käytetään englanninkielistä sanaa ”apparatus”. Ikävä kyllä samassa teoksessa myös termi apparaatti (merkityksessä laite tai koneisto) käännetään samalla sanalla.

on saksalaisen filosofin Heideggerin termi *Gestell*, joka on hiljattain käännetty suomeksi sanalla puite.⁶ Ehdotus Foucault'n ja Heideggerin terminologisesta yhteydestä ei ole uusi ajatus, sillä saman väitteen on aikaisemmin luonnostellut maantieteilijä Stuart Elden.⁷ Vielä Foucault'n eläessä ilmestyneessä Hubert L. Dreyfusin ja Paul Rabinowin teoksessa *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (1982) tämä yhteys kuitenkin jo kiistettiin. Heideggerin *Gestell*, jokapäiväisen elämän tekniisyys (tai teknologiavaltaisuus), on kehys, eräänlainen valaistus, joka antaa erilaisille diskursseille (taide, tiede tai uskonto) niiden merkityksen. Ajatus on siis sukua Wittgensteinin ”kielipelille”, jonka mukaan sanojen merkitys muotoutuu niiden käytössä. Foucault itse tyrmäsi Heidegger-tyyppisen determinismin ja oletti diskursseille tietyn autonomisuuden dispositiivin kokonaisuudessa. Lisäksi on huomattava, että Heideggerin *Gestell* kattaa vain osan (ei-diskursiivisen puolen) Foucault'n käsitteestä dispositiivi. Äskeisessä esseekoelmassa *Foucault and Heidegger: Critical Encounters* (2003) ei dispositiivin käsitettä tuoda edes esille, eikä mainita Eldenin ja Agambenin mahdollisena pitämää yhteyttä tutkittujen ajattelijoiden soveltamien termien välillä.⁸

6 Martin Heidegger: *Tekniikka ja käänne*. Suom. Vesa Jaaksi. Tampere: niin & näin 2007.

7 Stuart Elden: *Mapping the Present: Heidegger, Foucault and the Project of a Spatial History*, London & New York: Continuum 2001, 78–79, 110–111.

8 Alan Milchman & Alan Rosenberg (ed.): *Foucault and Heidegger: Critical Encounters*, University of Minneapolis Press 2003.

Omaksuessaan ”heideggerilaisen” dispositiivi-tulkinnan Agamben hylkää Foucault'n dispositiivin heterogeenisen luonteen ja alkaa tulkita sitä *Gestell*-käsitteen mukaisesti ”koneistona”, ihmisen hallinnan ja alistamisen teknologiana. Samalla Foucault'n lanseeraaman käsitteen heterogeeninen luonne haihtuu. Agamben tarjoaakin lukijoilleen Foucault'n ajatteluna sellaisia dispositiiveja, kuten vankila, hullujenhuone, koulu, panoptikon ja tehdas. Vauhtiin päästyään hän ehdottaa, nyt kuitenkin jo omissa nimissään, luettelon täydennykseksi uusia dispositiiveja. Näitä ovat maatalous, merenkulku, kirjallisuus, kieli, savuke ja matkapuhelin. Tässä vaiheessa Agamben onkin onnistunut trivialisoimaan Foucault'n lähestymistavan lehtikolumnin tasolle. Näin tapahtuu eteenkin jaksossa, jossa hän pohtii matkapuhelimen yhteiskunnallisia vaikutuksia.⁹ Vastaavassa tilanteessa, kerratesaan eräässä luennossaan Heideggerin teknologiakritiikkiä, Foucault itse totesi: ”Kääntäkäämme kysymys toisin päin”.¹⁰

Agambenin esseessä dispositiivin käsitteestä on siis suuria puutteita. Jotkut niistä ehkä haihtuvat käsitteen päästessä laveamman selvittelyn kohteeksi. Agamben nos-

9 En ole ensimmäinen, joka pitää Agambenin ajattelun ”heideggerilaisuutta” ongelmallisena. Antonio Negri esitti hiljattain eräässä haastattelussa, että ystävänsä Agamben korvasi puuttuvaa poliittista kokemusta ”radikaalilla heideggerilaisuudella”. Cesare Cesarino & Antonio Negri: *It's a Powerful Life: A Conversation on Contemporary Philosophy*. *Cultural Critique* nr. 57, Spring 2004, 171.

10 Luento Dartmouth Collegessa 1980 on julkaistu teoksessa Michel Foucault: *The Politics of Truth*, ed. Sylvère Lotringer & Lysa Hochroth, Los Angeles: Semiotext(e) 1997, 178.

taa kuitenkin kiinnostavasti esille Foucault'n termien dispositiivin ja positivitietin analogisen käytön ja positivitietin soveltamisen hänen 1960-luvun tieteenhistoriallisissa töissään. *Tiedon arkeologia* löytyykin positivitietin historiallisuudesta lähes sanasta sanaan sama kuvaus kuin Agambenin siteeraamasta vuonna 1977 julkaistusta Foucault'n haastattelusta. Kyseisessä kohdassa Foucault puhuu ”diskurssien todellisista kehkeytymissäännöistä” ja ehdottaa, että positivitietin ”täytyy kyetä ottamaan huomioon, että tietyllä hetkellä diskurssi voi ottaa tietyn muodollisen rakenteen käyttöönsä tai päinvastoin sulkea sen pois, unohtaa sen tai ymmärtää sen väärin”.¹¹ Agamben ehdottaa, että Foucault olisi voinut omaksua positivitietin-termin 1940-luvun lopulla julkaistusta filosofisesta kirjallisuudesta, jossa selvitettiin Hegelin erottelua ”luonnollisen” ja ”historiallisen” uskonnon välillä. Luonnollinen uskonto oli suoraa kommunikaatiota inhimillisen järjen ja jumaluuden välillä, historiallinen puolestaan tapahtui kirkon piirissä ja toimesta ja sisälsi uskonoppien lisäksi myös riitit, instituutiot, virkahierarkiat ja rakennukset. Se oli siten dispositiivin tapaan historiallisesti muotoutunut diskurssien ja käytäntöjen kokonaisuus, jolla oli oma pakottava, historiaan ja traditioihin nojaava voimansa.

Foucault'n opiskelijoilleen antama haastattelu, jota Agamben siteeraa esseen alussa, päättyy katastrofaalisesti. Yksi Foucault'n haastatteloista, psykoanalyttikko Jacques Lacanin vävy Jacques-Alain

11 Foucault: *Tiedon arkeologia*, 169.

Miller, ei suostu lainkaan käsittämään Foucault'n dispositiivin käsitettä. Hän ei voi hyväksyä ajatusta, että kielen avulla voitaisiin viitata johonkin kielen ulkopuolella olevaan. Jos jollekin ilmiölle voidaan antaa merkitys niin voimme tarkastella vain tuota merkitystä, hän väittää. Siksi kaikki "ei-diskursiivinen" on hänelle määritelmän mukaan "diskursiivista".¹² Foucault ei halunnut väitellä Millerin kanssa ja antoi tämän säilyttää mielipiteensä ("if you will") voidakseen jatkaa keskustelua muiden haastattelijoidensa kanssa.¹³

Agamben lähestyy esseessään Jacques-Alain Milleriin nähden toista äärimmäisyyttä. Hänelle dispositiivi on loppujen lopuksi pelkkä koneisto, tekniikkaa, joka modernin kapitalismin oloissa orjuuttaa ihmistä, ihmisen tarpeiden yksipuolista alistamista pääoman arvonmuodostusprosessille.¹⁴ Näin Agambenin heideggerilainen dispositiivin tulkinta lähenee sellaista käytännöllisen kääntein (*the practice turn*¹⁵) tulkintaa, joka pyrkii korvaamaan aiemman diskurssien ylikorostuksen painottamalla kaiken käytännöllisyyttä.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston sosiaalihistorian professori.

---

12 Tästä näkökulmasta käsite diskursiivinen on tarpeeton ja supistuu vain synonyymiksi kielelliselle. Foucault'lle käsitteet kieli ja diskurssi olivat kuitenkin eri asioita.

13 Foucault 1980, 197–198.

14 Agamben avaa tätä puolta ajattelustaan enemmän kokoelmansa *Profanations* esseissä, etenkin tekstissä "In Praise of Profanation" (New York: Zone Books 2007, 73–92).

15 Kömpelö ilmaus tulee aihepiirin klassikkoteoksesta Theodore R. Schatzki et al (ed.): *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London & New York: Routledge 2001.